

EMIL LOTEANU, POETUL CU „OCHII ARȘI DE FRUMUȘETE”

Alexandru BURLACU, dr. hab., prof. univ.

Summary

Loteanu's poetry is marked strongly by the spirit of the age and it has a great emotional resonance in the 60s - 70s of the last century. It is a pictorial, musical poetry, with a spectacular trajectory. It is a poem evolving from youth's reveries and exaggerated vitality, being aggravated by the cosmic gigantism, to the revelation of Dostoyevsky that beauty will save the world. His poetry has two Loteanu, one is the neo-romantic poet of „the continuous revolution” and the other is the poet with „the eyes burned by the Beauty”, excelling in lyrical love. The first is conformist and nonconformist, a stylist of the socialist realism's ideas, of the bygone „historical optimism”, the second is subversive, passing to maturity through an acute crisis of a Pygmalion with „the eyes burned by the Beauty”.

Relativ restrânsă ca volum, poezia lui Emil Loteanu e marcată puternic de spiritul epocii și are o mare rezonanță afectivă în anii '60 - '70 ai secolului trecut. E o poezie picturală, muzicală, cu un parcurs spectaculos, evoluând de la reveriile tinereții și vitalitatea exagerată, agravată de gigantism cosmic, la revelația dostoievskiană că frumosul va salva lumea. Există, în opera sa, doi Loteanu, unul e „neoromanticul zgomotos” [1, p. 199] al „revoluției continue” și altul e poetul cu „ochii arși de frumusețe”, excelând în lirica de dragoste. Primul este conformist și nonconformist, un stilizator al poncifelor realismului socialist, al defunctului „optimism istoric”, al doilea e subversiv, trecând la maturitate printr-o acută criză a unui Pygmalion îndrăgostit de propria creație.

Se știe: adevărata poezie, de la vechii greci până la cea modernă, este viziune, invenție, imitație, experiență, imaginație, emoție, acțiune, relație, simbol etc. Definită din cele mai variate perspective și după cele mai neașteptate metode, poezia, pentru Emil Loteanu, este, înainte de toate, o **sărbătoare a sufletului** și se iscă „plătind cea mai înaltă danie”. Conceptul de poezie ca sărbătoare a sufletului descinde din teoriile psihanalitice, la modă și după „cortina de fier” în climatul dogmatic al glaciației neostaliniste. Gaston Bachelard, întemeietorul criticii literare moderne, vorbește despre poezie ca o „angajare a sufletului”, o „fenomenologie a sufletului” [2, p. 4].

După Loteanu, atât poezia, cât și cinematografia se află, prin elementele lor intrinseci, într-o legătură absolut organică: „Poezia și filmul sunt îngemănate în artă prin spirit și imagine” [3, p. 191]. Ideea e reluată și nuanțată în mai multe interviuri și confesiuni ale maestrului: „Pe mine poezia m-a fascinat, mi-a fost un antrenament ideal pentru film, fiindcă, într-adevăr, în structura ei se conțin multe momente comune: montajul în interiorul frazei, apoi montajul strofelor și al compoziției generale. Sau cât de bine corespunde mișcarea inversă a imaginii filmice cu anastrofa în poezie. Dar rima, ritmul, repetările și piatra de reper – imaginea artistică? Cum marea Poezie nu există fără simbol și metaforă, așa și adevărata Cinematografie nu există fără acest univers polidimensional, polisemantic, polifuncțional...” [3, p. 192]. Mai mult: „Metafora este cu mult mai apropiată cinematografiei decât proza... În creația mea eu nu pot să trag un hotar exact între poezie și cinematografie. Indiscutabil, arta cinematografică asimilează multe din domeniul poeziei. Dar și ea îmbogățește mult poezia” [3, p. 192]. Generalizând, putem afirma că poezia, în viziunea lui Loteanu, este o **sinteză a artelor**.

În contextul anilor șaiszeci, Loteanu este cel care aduce filmul poetic în demersul liric, adică cinematografia poezia. Pentru a înțelege modul de a fi al lui Loteanu în poezie, sunt, totuși, poemele emblematice, cu nuclee baladești, montate / construite în jurul unor simboluri sau metafore globale. Aceste poeme – cu viziuni dinamizate, cu succesiuni de imagini – par a fi scene de film; cel puțin, relațiile intertextuale etalează înrudirea lor genetică.

Din mărturisirile maestrului aflăm că, în mai multe cazuri, poezia și filmul au luat ființă din una și aceeași stare sufletească a eului creator. Nu e vorba doar de poemele „Omul cu lăuta”, „Lăutăreasca” sau „Floare-albastră”, de poemele de așa-zisă notație peisagistică, dar chiar și de narațiunile versificate din

cărticica de debut. „Filmele mele, spune maestrul, au fost o invitație de a trăi în lumea poeziei care salvează” [3, p. 191]. De altfel, poezia care salvează e un imperativ și al maximalismului etic, programatic în poezia generației lui Grigore Vieru.

Ca și romanticii de altă dată, Loteanu crede că inspirația este un dat divin și că poezia e o magie, iar poetul, un taumaturg: „Există o stare a poeziei și eu cred în ea. E o stare copleșitoare, dumnezeiască și vine la tine când vrea, ca dragostea cea mare... Poezia e tulburătoarea mea sărbătoare sufletească... Lumea cuvântului este o magie, pe care e greu s-o părăsești...” [3, p. 191]. Poemele „Omul cu lăuta” sau „Lăutăreasca” sunt racordate perfect cu dinamica filmului „Lăutarii” (1972). Cât dramatism, atâta muzică în imprecății de genul: „Aolică, aoleu,/ Vai de parastasul meu!/ Ce-o fi peste mine dat/ Că parcă sunt blestemat - / Blestemat de mic din fașă/ Să am viață pățimașă,/ Să trec târguri și orașe,/ Să-mi fie cobza nașă!” („Lăutăreasca”).

Figurile evocate sunt, de regulă, un fel de oglinzi magice în care se contemplă narcisiac artistul și el cu un destin zbuciumat și dramatic. Destinele simpatetice ale creatorilor de frumos – Ovidiu, Rabelais, Lermontov, Eminescu, Garcia Lorca, Sadoveanu, Barbu Lăutaru sau Mihail Grecu – sunt argumente în reexaminarea propriilor valori morale, obținând, în poezia lui Loteanu, valori estetice.

Volumul „Sufletul ciocârliilor” (1974) și antologia postumă „Mi-s ochii arși de frumusețea ta” (2011) pun în evidență caracterul autentic al autorului. Traiectul artistic al poeziei lui Loteanu e marcat de deplasarea accentului de pe metaforă pe metonimie, de pe limbajul semnificativ pe limbajul semnificat. Poezia din aceste volume pune în ecuație două mentalități opuse, una reflexivă și alta tranzitivă, găsind soluția mijlocului de aur. Mentalitatea reflexivă operează cu metafore și simboluri, recurge la un limbaj ușor manierat, la o sintaxă mai puțin firească. Poezia tranzitivă, dimpotrivă, îmbină narațiunea ca expunere cu narațiunea ca reprezentare, figurile narrative ale timpului cu schimbarea de planuri, fixări de cadru, alternări de voci, alte procedee stimulate de cinematograf.

Un poem antologic, realizat în această formulă, e „Albă-ca-Zăpada”, o retrospecțiune înduioșătoare a personajului matur din anii de școală, când, îndrăgostit de figura luminoasă a învățătoarei, își notează tainele de copil care visează să se facă mare, un haiduc, s-o urce pe Albă-ca-Zăpada în șa și s-o ducă departe-departee, să se însoare cu ea. Dar e nemiloasă soarta de școlar: povestea cu castelul de nisip se încheie penibil, căci caietul, găsit de tata, nimeri în mâna Albei-ca-Zăpada”:

„După aproape douăzeci de ani
Stau iar în fața Albei-ca-Zăpada:
– Ce mare te-ai făcut, Emil! Ce mare...
Tac îndârjit. Așa cum tac școlarii,
Când vrei să afli cine dintre ei
I-a desenat lui Galileo Galilei
Joben, cravată și mustață.
În fața mea e Albă-ca-Zăpada.
Simt mâna ei alunecând pe față,
Și ca un cald ecou
Aud din nou:
– Ce mare te-ai făcut, Emil, ce mare...
– Îți cer iertare, Albă-ca-Zăpada,
Că n-a venit acel haiduc călare,
Că taina a rămas neîmplinită,
Că am crescut, că sunt de-acuma mare –
Îți cer iertare, vis frumos,

Îți cer iertare...”

Paradisul reveriilor infantile cu „aleasa inimii sale” e o temă cu variațiuni care revine într-o serie de imagini cu substrat mitologic într-un poem ca „Metamorfoză” cu chipul Galateei, „cea care este albă ca laptele”. Dar ceea ce șochează, în poezia din tinerețe, este grandilocvența, gestică, teatralitatea epatantă, dar și avântul nestăvilat al eului „ce sensul vieții l-a găsit în zbor”.

La maturitate, eul poetic apare într-o altă lumină. Luntrașul și luptătorul de altă dată, acum se alege cu revelația naufragiului iminent: „Corabie mă simt, naufragiată,/ Și-n vinurile toamnei mă cobor” („Ah, cerul, cerul! Ochiul meu uriaș”). Este imaginea omului trecut prin metamorfoze arhetipale: într-o criză a identității, el e un bufon, un înghițitor de cuțite în fața unui oximoronic bâlci mofturos, dar și un Manole zidit de viu în carte:

„Vremea s-a copt
Și ora trage greu.
Un eșafod de scânduri nevopsite...
Precumsecade bâlci,
E rândul meu –
Eu sunt înghițitorul de cuțite!

Alunecă pe gătiță în jos
Metal cu muchii mirosind a moarte.
Cuțit și om, și bâlciul mofturos –
Suntem zidiți de vii aici în carte.

Vremea s-a copt și ora trage greu.
Stau ca o herghelie mută anii.
Vor învia fierbând la semnul meu
Iubirile,
Prietenii,
Dușmanii”
(„Cartea”)

Fiul veacului XX, cum se autodefinia altă dată, se identifică acum cu „omul cu lăuta”: „Sunt omul cu lăuta./ Sunt umbra ta ce cântă./ Pe mine mă clădiră/ Din ciocârlii și patimi,/ Din bâlciuri zgomotoase/ Și din pustietate./ Din poftă răscolită/ Și din durere goală./ Din vorba ce alintă/ Și vorba ce înșală./ Din foșnet de mătase/ De trupuri de mireasă./ Din plesnitura coardei/ Și bulgărul de moarte./ Sunt paparuda noastră/ Zănatică, zăludă./ Sunt hramul ploii repezi/ În pielea voastră udă./ Sunt ornicul și drumul./ Și steaua lor târzie./ Sunt negura de toamnă/ Mahmură și sașie./ Sunt omul cu lăuta – / Urzeală diavolească/ De patime și coarde./ De cremene și iască./ În chipurile voastre/ Ca ploaia mă zidii./ Lăsând în fiecare/ Un cuib de ciocârlii” („Omul cu lăuta”).

Loteanu, artistul, e fascinat de *realismul pictural (ut pictura poesis)*, clasic, al *pastelului*, programat pentru a fi vizualizat („Mireasa”, „Pasărea măiastră”, „Natură moartă”, „Cetățile de pâclă” dedicate Elenei Bontea, Valentinei Rusu-Ciobanu, Eleonorei Romanescu, lui Mihail Grecu, răstignitori de culori). Poezia lui Loteanu e remarcabilă prin plasticitate și muzicalitate: „Fulgii... Fulgii.../ Vals orbitor./ Fulgii dansează vals./ Lent./ Larg./ Calm./ Pământul dansează vals./ Băieții – în negru./ Fetele-n alb./ Dansează... Totuși, timid./ Valsul le pare străin./ Ciudat.../ Vals!/ Muzica./ Vals!/ Băieții și fetele/ Dansează timid./ E primul lor bal.../ Primul lor bal.../ Dansează copiii./ Dansează copiii./ Uciși în al doilea război mondial” („An nou”). În

arta lui, ochiul e concurat de ureche, chiar și în poemele voit prozaice, pentru că, în viziunea lui, poezia ca și filmul „înseamnă sunet, culoare, mișcare, montaj, plastică, lumină”.

Gloria cinematografică, astăzi contestată de oponenții filmului poetic, a eclipsat poezia lui Loteanu. Un ochi grăbit ar trece la trecut poezia lui. Primele trei plachete – „Zbucium” (1956), „Chemarea stelelor” (1962), „Ritmuri” (1965) – au făcut o modă în poezia de estradă, remarcându-se prin candoare, proșpețime și forță de expresie. Poezia lui e concepută pentru a fi declamată, înscenată, vizualizată.

Poetul cu „ochii arși de frumusețe” aduce o notă individuală prin poemele antologice („Geneză”, „Metamorfoză”, „Femeile pe care le-am iubit”, „Colindul numelui tău”, „Ceas târziu”, „Reflux”, „Gustul gurii”), remarcabile prin sensibilitate, tonalitate nostalgică și limbaj expresiv.

Primul Loteanu se zbuciuma între paradisiul pierdut al copilăriei și utopiile comuniste, un Loteanu care comite versuri sublim de inocente – „Vreau să fie Prometeu/ Vreau Prometeu să fie/ Fiece om ce trăiește în jurul meu” – și în spirit distins/ distinct proletcultist, cu toți topoi „esteticii de import”: „Sfărâm icoane și idoli,/ Săpate în lemn și piatră/ Și cred doar în om și în luptă./ Omule unicul zeu” („Nimic nu se repetă”).

Tânărul expatriat, cu studii liceale la București, școală teatrală la Moscova, frecventând extern Institutul de Literatură „M. Gorki”, dă, în spiritul romantic al vremii, un simulacru de luptător, „luntraș”, declarând tumultuos „plumbi vreau să-mi fie cântarea”. Crezul său poetic e definit metaforic în stilul retoricii comuniste: „Vreau cântarea să-mi fie adiere de vânt / Când pe frunțile voastre adastă sudoare, / Alean și nădejde în ceasul când / Cumpăna dorului se înclină prea tare. / Tărie și vlagă să fie în clipa / Când luptă-n vâltorile apei luntrașul - / Și plumbi vreau să-mi fie cântarea atunci / Când plumbi cere-n piepturi vrăjmașul. / Dragei mele îi dăruie dorul ochilor mei / Licărirea lor, limpezimea lor. / Bunei mele măicuțe mângâierea și tihna / Mândria și dragostea de fecior, / Vouă, semenii mei, vouă, oameni, vă dăruie / Tot ce am pe lume mai scump, mai iubit: / Versul meu, viața pe care-am trăit-o / Și viața pe care-o mai am de trăit” („Credo”).

Al doilea Loteanu opune spațiile paradisiace celor utopice din tinerețe, zborul din „chemarea stelelor” alternează cu zborul dragostei împlinite, cu efect cathartic: „Înfiorat,/ Te-am ridicat pe brațe/ Și te-am apropiat de ochii mei,/ Să mă cufund adânc,/ Cu toată fața,/ În albul somn al sânilor tăi grei”. Poetul, un Pygmalion, își însuflețește iubita pentru a o avea de tot și a lui ca niciodată: „Mi-s ochii arși de frumusețea ta/ Și în adâncul ambelor orbite,/ Eu chipul ți l-am ferecat pe veci/ Ca în străfundul unei piramide.../ Înfiorat,/ Te legănam pe brațe,/ Iar cugetul meu treaz înțelegea/ Că prea frumoasă ești, prea pământeană,/ Ca totdeauna să rămâi a mea./ Am mânuie de-aceea/ Cuțitul ceasuri lungi/ Și ți-am cioplit din lemn asemănare,/ Și umeri ți-am făcut,/ Și glas ți-am dat,/ Și din suflarea mea ți-am dat suflare./ Înfiorat,/ Ridic pe braț vioara/ Și tu apari/ Cu pas mărunț și moale,/ Trecută prin păcatele lumești,/ De patimi ostenită/ Și de cale./ Te speli tăcută-n sunet de vioară/ Și te apropie tânără, curată/ Ca să adormi din nou pe brațul meu,/ A mea de tot,/ A mea ca niciodată” („Metamorfoză”).

Reanimată de sculptor, purificată prin muzică, Galatea (o Albă-ca-Zăpada de altă dată) e readusă în lumea unei dragoste târzii. În general, lumea lui Loteanu nu e lipsită de metafizică, dar metafizica lui e lipsită de transcendență, ea aparține sufletului și trupului pentru că omul modern își este propriul Dumnezeu. Peștii, pasărea, mânzul, lupul, alte imagini și grupuri imagistice obsedante în poezie și film i-au grefat personalitatea inconștientă, i-au particularizat lumea lui fictivă în expresii cu străluciri mitologice.

Poezia sentimentului erotic e în linia Eminescu – Arghezi: „Gura femeii – pasăre de pradă./ Sărutul ei pecetluind ca moartea” („Aici”). Sau: „Femeile pe care le-am iubit/ Răsar tăcute din nemărginit,/ Călcând sfios și aducând cu ele/ Păr despletit și tremur de mărgelă./ Cu pas desculț și moale au venit/ Femeile pe care le-am iubit...” („Femeile pe care le-am iubit”).

Ideea râvnitei libertăți e sugerată de un grup de imagini obsedante, de rețele asociative ale zborului mistuitor al creației. Un statut privilegiat îl are ciocârliia care leagă cei doi poli ai existenței, terestru și ceresc: „Drumul cel mai scurt/ Între cer și pământ/ Este verticala ciocârliiei./ Drumul cel mai scurt/ Între două adevăruri/ Este zborul mistuitor al ciocârliiei” („Verticală”). Într-un sistem totalitar, exprimarea adevărului

între două adevăruri era foarte problematică. Iată de ce o cale onorabilă de a-și împlini zborul rămânea pentru scriitorul șaizecist limbajul esopic. „Țarcul” lui Loteanu, ca și „raiul” lui Vlad Ioviță (din nuvela cinematografică „Se caută un paznic”), este o „operă deschisă” care se pretează la diferite interpretări, stârnind vigilența criticii proletcultiste:

„Repetând al țarcului ocol,
Alergând pe strâmta lui orbită,
Mânjii cresc cu suflet trist și gol,
Cresc cu semeția potolită.

Când se-ntâmplă câte-un vânt sălbatic
De prin ceață să se smulgă-n zări,
Mânjii urcă ochii de jărativ
Și-l adulmecă cu tremurânde nări.

Și tresare și zvâcnește mînzul
Și nechează pătimaș și larg!
...Se întoarce sufletul la dânsul,
Sufletul de dincolo de țarc”.
(„Țarcul”)

Loteanu e subversiv pe atât pe cât admitea cenzura. E în volumul „Sufletul ciocârliilor” (1974) un ciclu de poeme „Somnul cu ochii deschiși” ce amintește de poetica visării cu ochii deschiși a lui Bachelard. În acest ciclu, alături de „Țarcul”, e inclus „Rebelul alb” în care poetul se proiectează în ipostază de ghiocel: „Eu m-am născut pe o planetă albă/ Cu aer încremenit în ger,/ Am fost la început o boare caldă/ Și m-am născut din dorul altui cer”. În rețeaua de imagini „rebelul alb” e o sugestie a eului liric din poezia „Credo”, care vrea cântarea să-i fie „adiere de vânt”. Imaginea aceasta se suprapune pe o alta, „o boare caldă”. Dacă e să încercăm mai multe chei hermeneutice, atunci aproape orice cuvânt obține valori simbolice, iar dacă am privilegia contextele de ordin biografic, istoric, social, politic, atunci, și „aerul încremenit în ger”, și „dorul altui cer”, și „născut pe o planetă albă”, chiar și geneza ambiguă „la început am fost o boare de vânt”. Tot poemul poate fi citit în regim aluziv.

Loteanu încearcă mai multe structuri, experimentează și poetica modernistă cu reminiscențe expresioniste, suprarrealiste sau manieriste, dar, la urma urmelor, îmbrățișează poezia tranzitivă:

„Eu am cântat așa cum am știut
Din frunza aspră a iubirii mari.
Senin voi coborî să dorm în lut
Printre țărani, voievozi și lăutari”.

Un poem ca „Somnul cu ochii deschiși” e și el ușor ambiguu și trimite, *volens-nolens*, la Francisco de Goya care spunea că somnul rațiunii naște monștri:

„Cel mai lung somn
Este somnul cu ochii deschiși.
E cald ca laptele
Și la fel de dulce.

Somnul treziei
Cu ochii deschiși,
Dulce somn, nu te-ai mai duce”.

(„Somnul cu ochii deschiși”).

Într-o ambianță mioritică, poetul, cu ochii arși de frumusețe scrie texte cu alte texte, care trebuie lecturate în context intertextual, în dialog cu „curcubeul” lui Grigore Vieru, „descântecul de alb și negru” ale lui Dumitru Matcovschi, „săgețile” lui Petru Cărare, „centaurul” lui Liviu Damian ș.a.m.d. Într-o parafrază iminentă, somnul cu ochii deschiși ne sugerează ideea că „somnul națiunii naște monștri”.

Referințe critice

1. Cimpoi, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Ediția a III-a revăzută și adăugită, E.F.C.R., București, 2002.
2. Bachelard, Gaston, *La poétique de l'espace*, P.U.F., Paris, 1978.
3. Loteanu, Emil, *Ritmuri*, Cartea Moldovei, Chișinău, 2007.